

LBRIS

We know
books

LEIBNIZ

În cea mai bună dintre lumile posibile

Concha Roldán

LITERA

București

Introducere. Leibniz, acest mare necunoscut	7
Cum se formează un raționalist critic	13
Un „orfan“ educat de clasici	13
Pregătirea filosofică de la Universitatea din Leipzig	18
<i>Plimbarea în pădurea Rosenthal: mecanică și metafizică</i>	21
Îmbinarea dintre matematică și drept.	
De la Leipzig la Altdorf, trecând prin Jena	22
Spre interdisciplinaritate, între știință și politică	27
De la jurist la diplomat. Șederea decisivă la Mainz	27
De la diplomație la politică: de la Mainz la Paris	32
<i>Planul pentru o expediție în Egipt</i>	35
Parisul merită... o altă filosofie	39
<i>Disputa privind calculul infinitezimal</i>	43
Virtute din necesitate: bibliotecar și istoric	47
O fereastră prin care să privești lumea:	
ultimii ani între Berlin și Hanovra	54
<i>Căutarea republicii ideale</i>	58
Pilonii filosofiei sale	63
Trei principii fundamentale. Adevăr faptic și adevăr al rațiunii	63
Evidență și adevăr. Leibniz împotriva lui Descartes și Locke	70

Monada: armonie predeterminată
și armonie universală 74

Metafora ceasornicelor 76

Lumile posibile: există alte lumi,
dar se află în aceasta 80

Theoria cum praxi: triumful complexității 91

Inventatorul termenului „teodicee“:

Dumnezeu pe banca acuzaților 91

Pesimismul voltairian: Candide se înșela 96

Caracteristica Universală 98

Intuiția despre „esperanto“ 98

Federalism și pace: reunificarea Bisericilor 103

Pune-te în locul celuilalt: spre o idee
de toleranță „pozitivă“. Leibniz și China 110

Rolul științei în realizarea binelui comun:
îmbunătățirea celei mai bune
dintre lumile posibile 117

**Actualitatea gândirii lui Leibniz:
un precursor al timpului său** 123

Opere principale 129

Cronologie 133

Indice de nume 139

Cum se formează un raționalist critic

Un „orfan“ educat de clasici

Gottfried Wilhelm Leibniz s-a născut într-o familie bogată în Leipzig (Germania) pe 21 iunie 1646, spre sfârșitul Războiului de Treizeci de ani. Tatăl său, Friedrich Leibnütz, luteran de origine slavă, era notar și profesor de etică la Universitatea din Leipzig și era la a treia căsătorie (1644), soția sa, Catharina Schmuck, fiind fiica unui jurist foarte respectat din oraș. Sora lui, Anna Catherina, s-a născut doi ani mai târziu (1648), an ce a coincis cu Pacea din Westfalia. Fiul vitreg al Annei, Simon Friedrich Löffler (1669), va deveni moștenitor universal după moartea lui Leibniz (1716). Strămoșii lui Leibniz fuseseră funcționari, profesori și teologi, dar și tehnicieni minieri și negustori, și se pare că, în tinerețe, gânditorul nostru a făcut un efort nu doar pentru a schimba ortografia prenumelui său german, ci și pentru a-și cerceta originile slave și aristocratice: începând din 1671 îl vedem semnându-se „Leibniz“, iar din 1676 va folosi ca sigiliu scutul heraldic

LBRIS

We know
books

Monumentul lui Leibniz din
fața Universității din Leipzig

al strămoșului său Paul von Leubnitz, un căpitan care în 1600 dobândise titlul nobil datorită serviciilor aduse.

Cititor neobosit de istorie, poezie și literatură, a beneficiat de biblioteca paternă, pe care mama lui i-a pus-o la dispoziție când avea opt ani, pentru a-l ajuta să depășească trauma morții premature a tatălui (1652). Puțin înclinat către jocurile tipice vârstei sale, și-a construit propria lume, cufundându-se atât de mult în cărți, încât la doisprezece ani nu numai că înțelegea puțin greaca veche, ci și citea corect în latină, lucru pe care l-a dovedit când,

la treisprezece ani, a compus un poem în trei sute de hexametri latini în doar trei zile, pe care a putut să îl citească public în 1659 cu ocazia unei serbări școlare, când a fost rugat să înlocuiască un elev bolnav. În refugiul bibliotecii paterne, a învățat să aprofundeze ca autodidact învățăturile primite la școala de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Leipzig (1653-1661), alternând lectura clasicilor cu cea a Părinților Bisericii, care i-a servit ca fundament pentru a face față logicii aristotelice și metafizicii scolastice.

Leibniz însuși, într-un portret autobiografic intitulat Wilhelm Pacidius (pseudonim a cărui etimologie se joacă cu cuvintele „pace“ și „divinitate“), povestește după cum urmează despre dorința lui nestăvilită de desăvârșire intelectuală și interdisciplinară, care îi va marca întreaga viață:

După moartea prematură a tatălui, ghidul vieții sale, s-a dedicat cultivării literelor cu aceeași libertate cu care s-a adâncit în studiul lor, spre care a fost condus de un fel de înflăcărare spirituală. De fapt, la opt ani, obișnuia să se refugieze zile întregi în biblioteca familiei, la care avea acces neîngrădit. Și chiar dacă abia putea înțelege limba latină, de îndată ce a luat cărțile pe care le avea la îndemână, le-a pus deoparte repede și apoi, deschizându-le și închizându-le la întâmplare, a luat câte ceva din ele sau le-a transmis altora, dacă claritatea și farmecul subiectului îi atrăgeau atenția. El a crezut că intrase în rolul unui preceptor și că dictonul *tolle, lege* („ia-le, citește-le“) era menit pentru el. De fapt, temeritatea, o atitudine care este de obicei pe placul lui Dumnezeu*, a reprezentat reacția indispensabilă a celui care a fost lipsit de sfaturi în virtutea circumstanțelor și îi lipsea

* Se referă la „audentes fortuna iuvat“ (Vergiliu, *Eneida*, X).

LBRIS

We know
books

judicata din cauza vârstei. Și s-a întâmplat că i-a întâlnit mai întâi pe antici. La început i-a fost imposibil să-i înțeleagă, dar încetul cu încetul a reușit să îi stăpânească complet. Și, asemenea celor care, plimbându-se la soare, prind culoare în obraji, chiar dacă fac altceva, el a ajuns să dobândească oarecare culoare nu numai în felul în care se exprima, ci și în felul în care gândea. Astfel, frecventându-i pe cei mai moderni scriitori, cu stilul lor emfatic și pompos, tipic celor care nu au nimic de spus, care predomina în școlile (scolastice) din acea vreme, ajunsese să nu îi mai sufere, așa cum nu mai suferea puzderia de idei răsuflăte ale celor care nu făceau decât să repete ideile altora. În fața lipsei de har, forță, vigoare și utilitate pentru viața acestor scrieri, era rezonabil să credem că acești autori au scris pentru o lume diferită (pe care au numit-o Republica Literelor sau Parnas). De fapt, el a fost pe deplin conștient că atât gândurile puternice, vaste și elevate ale anticilor, care păreau să coboare în realitate, cât și viața umană însăși în dezvoltarea completă, care se reflecta într-un fel de imagine complexă, reușeau să trezească sentimente foarte diferite în mințile oamenilor. Totuși, el a considerat că toate acestea sunt rezultatul unui mod de exprimare clar, fluid și în același timp conform cu realitatea. Și a acordat atâta importanță acestei unități diferențiate de claritate și conformitate, încât de atunci în gândirea lui aveau să predomine două axiome: eterna căutare a clarității în cuvinte și în alte semne ale sufletului și căutarea utilității în lucruri. Apoi a aflat că primul aspect a stat la baza tuturor judecăților, al doilea la baza descoperirilor și că aproape toți oamenii căzuseră în eroare pentru că nu propuseseră o explicație suficient de distinctă de propriile lor cuvinte și nici nu le împărțiseră în elementele lor finale, că nici măcar alți oameni nu au putut să folosească experiențele de care dispuneau, pentru că nu posedau arta de a combina mijloace și scopuri.

În aceste rânduri, alături de venerarea clasicilor, găsim schițate multe dintre conceptele care vor caracteriza opera autorului nostru, împletite cu evoluția evenimentelor sale biografice. Aici vedem cât de important este că gândirea nu întoarce spatele realității, că teoria merge mână în mână cu utilitatea practică și, în același timp, descoperim că, oricât de dorită ar fi, complexitatea nu trebuie să compromită claritatea. Prin urmare, pentru Leibniz, adevărata cunoaștere are un fundament dublu: judecata și descoperirea, care stau la originea a ceea ce va fi discutat pe scară largă în scrierile sale ca „artă de a judeca“ (*ars iudicandi*) și „artă de a descoperi“ (*ars inveniendi*), ceea ce am putea numi „inovație“ în termeni mai actuali. Principalul instrument al artei de a judeca va fi analiza sau descompunerea conceptelor în elemente mai simple, iar instrumentul artei descoperirii va fi sinteza sau combinația de concepte, orientate sau ghidate de practică, într-un echilibru corect de mijloace și scopuri.

Admirația lui față de antici contrastează cu disprețul manifestat față de filosofia și teologia scolastică („cei mai moderni“, în textul citat mai sus), pe care le-a definit *superficiarie* (termen juridic) și inutile pentru progresul uman; Leibniz și-a amintit mai ales că citise dintr-o suflare, ca și cum ar fi fost un roman, marea operă în latină a lui Francisco Suárez care, întâmplător, l-a influențat destul de mult. De aici derivă și importanța faptului că opiniile lui Francis Bacon despre progresul științelor, precum și unele fragmente selectate din lucrările lui Kepler, Galileo și Descartes i-au căzut în mână pe când era adolescent. Dar această perioadă, în care a ajuns să îi critice până și pe Platon, Aristotel, Arhimede și pe alți maeștri ai Antichității, va fi discutată mai târziu. Lui Leibniz, maeștrii nu îi puteau răspunde la nici una dintre noile sale întrebări, deoarece el încă nu știa că acel lucru pe care îl căuta când voia să stabilească o nouă serie de categorii pentru

LBRIS

We know
books

a ordona expresii complexe era, de fapt, noțiunea de demonstrație matematică. Pe când se adâncea în studiile sale școlare, i-a venit ideea extraordinară că ar putea găsi un alfabet al gândirii umane care să-i permită să descopere și să demonstreze orice altceva pornind de la combinația dintre literele și analiza cuvintelor care puteau fi construite. Ulterior, va încerca să concretizeze aceste notițe luate la paisprezece ani și care vor constitui visul unei Caracteristici Universale care îl va însoți de-a lungul vieții. Studiul limbilor clasice (latină și greacă) și moderne (franceză, engleză și italiană, precum și germană) l-a îndreptat în aceeași direcție, la fel ca studiul faimoșilor polemisti protestanți și catolici. De fapt, a reflecta înseamnă și a critica, a deschide controverse sau a argumenta. Analizăm pentru a înțelege mai bine, dar argumentăm ca să explicăm sau ca să susținem ceva. De aceea, studiul combinat al matematicii, logicii, filosofiei și dreptului va juca un rol atât de important în formarea tânărului Leibniz, cel puțin până când a descoperit noua metodă a lui Gassendi și Descartes, care își propunea să explice lumea naturală în termeni de materie și mișcare (mecanicism). Să vedem despre ce este vorba.

Pregătirea filosofică de la Universitatea din Leipzig

În 1661, Leibniz a intrat la Universitatea din Leipzig pentru a participa la cursurile de filosofie ținute de Jakob Thomasius, mai cu seamă cele despre Aristotel, și pentru a asista la cursurile despre Euclid, predate de Johann Kühn, precum și pentru a studia poezia greacă și latină. A învățat multe de la filosof, în timp ce de-a lungul vieții s-a plâns de lecțiile confuze de matematică ale lui Kühn; era amărât că nu și-a putut petrece tinerețea la Paris ca Pascal, dar va trebui să mai aștepte câțiva ani înainte

de a-i întâlni pe marii matematicieni ai vremii din acest oraș. Jakob Thomasius – tatăl lui Christian Thomasius, de asemenea filosof –, care fusese fondatorul studiului științific al istoriei filosofiei în Germania și unul dintre primii susținători ai egalității femeilor* (într-o epocă în care li se interzisese accesul la viața publică și intelectuală), a exercitat o influență notabilă asupra elevului său, care la rândul său va purta corespondență cu femeile cele mai educate ale vremii, cum ar fi Lady Conway, Lady Masham sau Madeleine de Scudéry; mai mult, Thomasius a fost coordonatorul tezei de licență a lui Leibniz, intitulată *Disputatio metaphysica de principio individui* („Disertație metafizică despre principiul individuației”). În 1663, Leibniz a discutat și a publicat acest eseu, fundamental pentru dezvoltarea ulterioară a metafizicii sale, în care găsim embrionul monadologiei sale și principiul identității indiscernabilelor.

Se pare că, la scurt timp după absolvire, i-au ajuns în mâini scrierile modernilor, fapt ce l-a făcut să se îndoiască de formele substanțiale, determinându-l să abandoneze treptat filosofia scolastică în favoarea noii fizici, mecanica carteziană. După cum își va aminti în ultimii ani din viață într-o scrisoare către Nicolas-François Rémond, Leibniz a reflectat profund pe această temă în timpul unei plimbări în pădurea Rosenthal, la marginea Leipzigului, iar acest episod a fost destinat să-i schimbe o vreme orientarea intelectuală.

La sfârșitul zilelor, Leibniz și-a amintit acest episod, care rămăsese gravat în memoria sa ca o iluminare, ca linie de separare între un înainte și un după, dar calea către filosofia monadologică

---

* În acest sens, în 1671, a scris, împreună cu Johannes Sauerbrei și Jacob Smalcius, *De foeminarum eruditione* („Despre erudiția feminină”), text inclus de Elisabeth Gössmann în *Das wohlgelehrte Frauenzimmer* (München, 1984).

LBRIS

We know
books

nu a fost de fapt atât de simplă. O jumătate de secol a trecut între teza de licență despre principiul individuației și scrisoarea scrisă lui Rémond, timp în care s-a dedicat studiilor și diverselor călătorii în Europa, controverselor cu cei mai reprezentativi autori ai modernității și redactării a mii de scrisori și de note despre teoriile sale. În această carte vom încerca să prezentăm evoluția filosofică a autorului nostru, subliniind importanța numeroaselor sale interese disciplinare din perioada îndelungatei gestații a gândirii sale inițiale, în care, fără îndoială, matematica și metafizica joacă un rol fundamental, dar nu unic: după cum a arătat cu claritate Javier Echeverria, Leibniz este gânditorul pluralității, exact la polul opus unei „gândiri unice“.

S-a vorbit mult despre eclectismul leibnizian. Acesta se afirmă tocmai în căutarea armoniei la care face aluzie la sfârșitul scrisorii sale: armonie între diferite curente filosofice, între tărâmul naturii și cel al harului, între religii diferite, între interese naționale și supranaționale, între partide politice și familii regale în opoziție una cu cealaltă... Întreaga filosofie a lui Leibniz este o căutare a armoniei, a reconcilierii contrariilor: Wilhelm Pacidius care reflectă asupra crizei spirituale a Europei și își asumă sarcina de a restabili pacea pentru a salva Europa, reconcilierea progresului modernității cu cultura antică. Un proiect de mare succes, motiv pentru care Christian Thomasius îl definea pe bună dreptate „biblioteca vie a Europei“, chiar dacă Leibniz, spre sfârșitul zilelor sale, a regretat că nu a fost în măsură să îndeplinească anumite provocări și sarcini (cum ar fi, spre exemplu, elaborarea unei Caracteristici Universale sau reunificarea Bisericilor, la care vom reveni mai târziu), deoarece nu a găsit un grup de intelectuali dedicați acestui scop. Acesta este obiectivul pe care Leibniz l-a atribuit încă din tinerețe înființării și promovării societăților științifice și academiilor, deoarece numai prin cooperarea

Plimbarea în pădurea Rosenthal: mecanică și metafizică

După ce mi-am încheiat studiile triviumului, am început cercetarea modernilor și îmi amintesc că la cincisprezece ani mă plimbam singur într-o pădure de lângă Leipzig, numită Rosenthal, în timp ce dezbăteam cu mine însumi dacă să păstrez sau nu formele substanțiale. Mecanicismul a predominat în cele din urmă și m-a determinat să aprofundez matematica.

[...]

Dar când am căutat cauzele ultime ale mecanicismului și chiar legile mișcării, am fost complet surprins să văd că este imposibil să le găsim în matematică și că trebuie să ne întoarcem la metafizică. Acest lucru a fost ceea ce m-a readus la entelehii și de la material la formal, și, în sfârșit, m-a făcut să înțeleg, după numeroase corecții și progrese ale ideilor mele, că monadele sau substanțele simple sunt singurele substanțe adevărate și că lucrurile materiale nu sunt decât fenomene, dar bine întemeiate și bine conectate.

[...]

Am descoperit că majoritatea doctrinelor filosofice sunt corecte într-o bună parte în ceea ce propun, dar nu atât în ceea ce neagă. Formaliștii, la fel ca platonicienii și aristotelicienii, au dreptate să caute sursa lucrurilor în cauzele finale și formale. Dar se înșală când neglijează cauzele eficiente și materiale și când conchid că [...] există fenomene care nu pot fi explicate mecanic. Dar, pe de altă parte, materialiștii sau cei care nu aderă decât la filosofia mecanică greșesc să respingă considerațiile metafizice și când vor să explice totul prin ceea ce depinde de imaginație.

Mă felicit că am pătruns în armonia acestor diferite tărâmurii și că am văzut că respectivele două părți au dreptate, cu condiția să nu se ciocnească; că totul, în fenomenele naturii, se produce în același timp mecanic și metafizic, dar că sursa mecanicii se află în metafizică.

LBRIS

We know
books

științifică un intelectual se poate apropia de idealul înțeleptului conform concepției clasice. Contemporanii săi nu au știut însă să anticipeze vremurile așa cum a făcut Leibniz, care a rămas în istorie drept „ultimul geniu universal“, a cărui gândire complexă vom încerca să o ilustrăm acum.

Îmbinarea dintre matematică și drept. De la Leipzig la Altdorf, trecând prin Jena

Reflecția din pădurea Rosenthal l-a determinat pe Leibniz să conștientizeze necesitatea aprofundării studiului matematicii, care, așa cum am văzut, nu a fost punctul forte al Universității din Leipzig. Din acest motiv, în semestrul de vară al anului 1663, s-a mutat la Universitatea din Jena, unde preda Erhardt Weigel, un renumit matematician și filosof moral și al dreptului, care încerca să rezolve contradicțiile scolasticilor prin demonstrații matematice. De asemenea, Weigel a exercitat o mare influență asupra lui Leibniz prin scrierile sale, în care, pornind de la metoda demonstrativă a lui Euclid, a început o reformă a filosofiei și a științei, propunând reconcilierea dintre Aristotel și autori moderni precum Bacon, Hobbes și Gassendi, pe baza ideii de *scientia generalis* („știință generală“); trebuie subliniat aici că doar Weigel, în timpul prelegerilor sale, își permitea să facă comentarii critice despre opera lui Descartes, interzis la acea vreme în universitățile germane (mai ales în facultățile de teologie, deopotrivă catolice și protestante), motiv pentru care nici un profesor nu îndrăznea să apere ideile carteziene în public, pentru a nu risca să își piardă locul de la catedră. Această situație a favorizat nașterea unor societăți mai mult sau mai puțin secrete, în care filosofia putea fi discutată liber; acesta a fost cazul *Societas*